

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін факультету №6**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Політологія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

072 «Фінанси, банківська справа та страхування»

за темою : «Політологія як наука та навчальна дисципліна»

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
30.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
25.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
29.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін (протокол від 25.08.2023 р. № 9)

Розробник:

Доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, кандидат філософських наук, доцент Могільова С.В.

Рецензенти:

Завідувач кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент Холод Ю.А.

Професор кафедри теоретичної і практичної філософії ім. Й.Б.Шада ХНУ імені В.Н. Каразіна, доктор філософських наук, професор Прокопенко В.В.

План лекції

1. Об'єкт політології.
2. Функції політології.
3. Предмет дослідження науки політології.
4. Поняття політики.

Текст лекції

1. Політологія – це наука про політику та політичне управління, про розвиток політичних процесів і систем, поведінки і діяльності суб'єктів політики. Об'єктом політології є політичне життя людей, соціальних спільнот, інтегрованих в державу і суспільство. Предметом служить та частина об'єкта, яка пізнана на даний період суспільно-політичного розвитку, виражена в законах і категоріях даної галузі знання і становить певну концепцію знань про об'єкт. У плані предметного змісту розвиток політичної науки йшло від зосередження уваги передусім на формальних інститутах до прояву інтересу до політичних процесів, поведінки індивідів і груп.

Якщо панівним у політології XVIII-XIX ст. було інституційне напрямок - вивчення політичних інститутів на основі теорії поділу влади, то в XX ст. його доповнюють дослідження політичних систем, структур і культур, прояви людських якостей у політиці. Існує диференціація політичної науки (політології) на ряд наукових дисциплін і напрямів: філософію політики, теорію політики та прикладну політологію, політичну. Політичні явища і процеси вивчаються, як відомо, не тільки політологією. В тій чи іншій мірі чи сфері світ політики досліджується правовими, економічними та історичними науками. Серед правових наук безпосередньо політичні об'єкти і проблеми державної політики вивчають теорія та історія держави і права, адміністративне право, міжнародне право. Політологія достатньо "близька" до цих правових дисциплін і не може обійтися без використання досягнень правових наук, правових норм, що регулюють політичні відносини в суспільстві. Чим краще політолог знає право, тим впевненіше вона відчуває себе в питаннях політичного управління та ін. Для юриста в свою чергу корисно орієнтуватися в світі політики, знати закономірності розвитку політичних процесів, участі (або неучасті) людей в політиці, мистецтво політичного лідерства, принципи і методи політичного керівництва і т.д. Можна сказати, що чим більше політологія використовує право, тим більш ґрунтовно вона вивчає політику, і чим краще юристи знають науку про політику, тим ширше їхній політичний кругозір і культура

.Предмет політології (політична наука, наука про політику) і політика як її центральна категорія пояснюються за допомогою одних і тих же понять: влада, держава, панування, політичний порядок. Тому у визначенні предмета

політології існує кілька точок зору. Однак навряд чи можна заперечувати, що політика є особлива сфера життєдіяльності людей, пов'язаних з владними відносинами, з державою і державним устроєм, соціальними інститутами, принципами та нормами, функціонування і дія яких покликане гарантувати життєздатність того чи іншого співтовариства людей, реалізацію їх загальної волі, інтересів і потреб. І тут цілком чітко проглядаються зв'язки і відносини, що носять закономірний характер і є предметом вивчення науки політології. Політологія розкриває природу, чинники формування, способи функціонування та інституціоналізації політики; визначає основні тенденції та закономірності, що діють у політичній сфері суспільства, стратегічні пріоритети і на цій базі сприяє виробленню довгострокових цільових установок і перспектив розвитку політичних процесів, показує політику як боротьбу за владу і її утримання, форми і методи володарювання; виробляє методологію політичного аналізу, політичних технологій та політичного прогнозування, що базуються на теоретичному баченні проблеми, а також на результатах емпіричних досліджень. Як будь-яка наука, вона виокремлює із сукупності взаємодій лише якийсь момент, досліджує те, "що в політиці є політичним."

Предметом політології є закономірності-тенденції і проблеми політики і влади: структурні, інституційні та функціональні. Політологія як наукова дисципліна охоплює існуючий політичний порядок, де домінують постійні величини, і політичний процес, де домінують змінні величини. Вона досліджує, наприклад, такі проблеми: політичне панування і правління, конституювання влади і політична нерівність, механізми правління в рамках різних державно-політичних систем, відносини людей з інститутами влади, особистість і соціальні групи (включені в політику) у всьому різноманітті їх політико-психологічних і політико-культурних характеристик.

2. Політологія як самостійна наукова дисципліна має свій категоріальний апарат і систему методів пізнання політичної дійсності. Виділяють першу групу - "класичних теоретичних функцій". У неї входять: 1. концептуально-описова. Вона полягає у наданні досліднику в рамках політології і за її межами певного запасу термінів, понять і категорій, а також правил опису відображають зміст політичної дійсності, охоплене в цих категоріях і поняттях. Це дозволяє відповісти на запитання "що і як робиться?"; 2. Пояснює функція, що надає певні пояснення політичних процесів і подій на основі виявлених тенденцій, фактів, закономірностей. Це дозволяє відповісти на питання "чому робиться так, а не інакше?"; 3. Прогностична функція. Її призначення полягає у формулюванні передбачення у відповідності з твердженнями, які раніше були використані для пояснення. Одна з цілей науки - прогноз. Тому цінність політологічного дослідження визначається не тільки тим, наскільки адекватно він відбиває ті чи інші тенденції, але і тим, якою мірою вони завершуються науково обгрунтованими прогнозами. Особливий інтерес викликає прогнозування наслідків прийнятих сьогодні політичних рішень, а також політичний моніторинг- спостереження і раннє попередження небажаних в майбутньому політичних подій. Але визначення найближчих і віддалених перспектив розвитку нашого суспільства не входить у функцію (це прерогатива

науки прогностики). Розглянуті три функції власне відображають саму суть науки, яка полягає в описі, поясненні і прогнозі.

Друга група функцій політології має прикладний характер: 1. методологічно-яка оцінює. Вона являє досліднику систему методів і дослідницьких процедур. Це свого роду теорія політичних технологій та політичного аналізу; формулювання оцінок пізнавальної корисності результатів цих досліджень; 2. інтегруюча функція, яка полягає у створенні можливості використання досягнень інших дисциплін. Тобто наскільки дана наука на основі своєї мови (термінів, понять, категорій) і методичного інструментарію здатна співпрацювати з родинними науками, збагачуючи себе і "сусіда". Третя група функцій - реалізуються за межами науки: інструментально-раціоналізуюча, що дає суб'єктам політики знання про політичну обстановку, ситуації та засобах успішного впливу на них. Вона відповідає на питання - "як і чому?" Політологія виступає тут одним з елементів системи засобів, що реалізують політичні цілі і є інструментом формування ситуації, оптимальної для суб'єктів політичних дій. Політологія спеціально розглядає проблему вироблення, прийняття та реалізації політичних рішень, видає рекомендації для оптимальної та ефективної політичної діяльності; 2. ідеологічна функція, побудована навколо питання - "для чого?" Вона полягає в перебудові забезпечення функціонуючих суспільно-політичних цінностей, в обґрунтуванні істотного зв'язку цінностей, що мотивують дії учасників політичних подій. Функція соціалізації спрямована на формування політичної свідомості у людей. Наука сприяє раціоналізації їх політичних поглядів, підвищенню рівня їх компетентності при виконанні різних ролей у сфері влади, уточненню власних можливостей при використанні політичної влади для захисту своїх інтересів.

Усі розглянуті функції політології відбивають її тісний зв'язок з життям. Їх реалізація на різних рівнях політичного життя показує політологію як науку діючу, як одну з важливих суспільних дисциплін, роль якої сьогодні у політичній модернізації України неухильно зростає. Слід визнати, що значення і роль тих чи інших функцій можуть змінюватися залежно від конкретних політичних умов, рівня розвитку наукових знань, чуйності правлячої еліти до рекомендацій учених, пріоритетів провідної групи політичних дослідників і ряду інших чинників. Категоріями є найбільш загальні поняття, що відображають істотні характерні риси і зв'язку явищ. Це мова науки. Проблема з'ясування понятійного апарату політології дуже важлива, тому що вона поряд з розкриттям змісту дисципліни допомагає ближче підійти до розуміння суті предмета науки. Політологія створила цілком визначене число понять, які є інструментами дослідження. Вони складають, на нашу думку, такі групи. Перша група понять - дає можливість виявити, визначити, що є політологія: її об'єкт, предмет (політичний простір чи політичне поле, парадигма, методи і функції, політика). Друга - дозволяє аналізувати структури і сили, які для політичних лідерів, еліти є метою чи засобом (через свою загальність вони мають вертикально-горизонтальний (поперечний) характер. Це перш за все "політична влада", "панування", "порядок"). Третя - пов'язана з дослідженням

політичних інститутів (держава, політичні партії, групи тиску, адміністративний апарат, виборчі системи, правові системи і суди) та суб'єктів політики (особистість лідера, політична еліта, етнічні групи, класи). Четверта дозволяє аналізувати політичну систему. Це такі поняття, як "власне політична система", "компоненти", "норми", "структури політичної системи", "вхід", "вихід", "вимоги", "артикуляція інтересів", "агрегування інтересів", "попит", "підтримка", "середовище", "зворотний зв'язок", "комунікація", "рецептори", "пам'ять" і т.п. Завдяки введенню даних понять в теорію політичних систем, відбувся значний стрибок у розвитку політології в цілому. Ця обставина вважається загальновизнаним серед різних фахівців політичної науки. Однак традиційне розуміння політичної системи серед вітчизняних учених не виключає понять, що входять у другу і третю групу, але, як нам здається, не надає ясності аналізу політичних систем ні по одному з ознак: рольовому, функціональному, інституційному. П'ята група понять дозволяє аналізувати політичний процес у всій його сукупності: революція, реформи, політична модернізація, виборча кампанія, конфлікти, політична подія, ситуація, обстановка та ін

3. В уявленні багатьох вчених політологія являє собою міждисциплінарну науку, предметом вивчення якої є Закономірності взаємин соціальних суб'єктів з приводу політичної влади; тенденції і закони функціонування і розвитку політичного життя, які відображають реальний процес включення суб'єктів політики в діяльність з реалізацією політичної влади і політичних інтересів. Але в той же час багато вчених дотримуються протилежної точки зору, вважаючи, що немає особливих підстав для відкриття «вічних» істин і «незмінних» політичних законів^[4]. На їхню думку, часто прихильники пошуку політичних законів не враховують головного — те, що один теоретик розглядає як «прогрес», для іншого виявляється регресом.

Проблеми, якими займається політологія, можна розділити на три великі блоки

1. філософські та ідейно-теоретичні підстави політики, системо-утворюючі ознаки і найважливіші характеристики підсистеми політичного, політичні феномени, властиві тому чи іншому конкретному періоду історії;
2. політичні системи і політична культура, їх відмінності і подібності, переваги та недоліки, політичні режими, умови їх зміни і т. ін.;
3. політичні інститути, політичний процес, політична поведінка і т. ін.

Політичне життя є об'єктом вивчення багатьох суспільних наук, позаяк у суспільстві кожна подія і кожен факт мають політичне забарвлення. Торкаючись інтересів людей, вони можуть бути відповідно інтерпретовані або мати політичні наслідки. З цієї точки зору суспільство в цілому є політичним. Як зауважив французький політолог Ж. Бюрдо, «реальність нейтральна, політичною ж є свідомість». Певна специфіка політики, а також і те, що всі види людської діяльності, усі суспільні явища пов'язані з

політикою, зумовлюють політичний аспект усіх суспільних наук. Водночас є науки, основне завдання яких — дослідження політичного життя. Провідною серед них є політологія. Як відносно самостійна галузь знань вона сягає своїми витокami сивої давнини, її розвиток тісно пов'язаний з розвитком філософських знань. Оскільки політика була інтегрована в суспільне буття, філософія як універсальна наука супроводжувала людину все життя, здійснюючи пошук оптимального політичного ладу. Знання про політику, які сформувала антична філософська думка, стали основою політичної філософії наступних епох, незважаючи на відмінність їх емпіричного матеріалу, особливості історичного часу, розмаїття суспільно-політичних традицій у різних країн та народів. Нітрохи не модернізуючи античну думку, політична філософія сприйняла політику як суспільне явище, що і є сутністю, провідним началом спільного життя людей, організованого державою. Античні мислителі започаткували вивчення політичної мови і політичного ораторства (Платон), дослідили такі політичні, соціальні, моральні цінності, як свобода, право, справедливість, добро та ін. У новітні часи розвивались узагальнюючі, універсальні концепції політики і влади, які отримали політичне, гуманістичне, фундаментально-соціологічне та економічне обґрунтування. Розвиток соціально-орієнтованого філософського знання триває дві з половиною тисячі років, однак ще на початку XX ст. статус політичної філософії, як і політології, не був остаточно визначений. Упродовж XX століття поняття політичної філософії та політології цілком прижилися, а в 50—60-х роках настав «бум» політико-філософських та політологічних досліджень. В останні десятиліття розширилися функції політичної філософії, сформувалися методи, структура філософського знання, окреслилося їхнє розмежування з наукою про політику. Політична філософія разом з іншими філософськими дисциплінами досліджує сутнісні засади політики в різноманітних виявах, її причини і наслідки, прагне їх виявити, усвідомити, пояснити. Філософія озброює політологію світоглядом, загальними методами пізнання й теорією мислення, розумінням змісту і соціальної зумовленості політичних явищ, досліджує загальні закони історичного розвитку та форми їх реалізації у діяльності людей, вивчає суспільство як цілісну систему. Політична філософія і політологія черпають матеріал з одного емпіричного джерела, але вивчають його різними засобами і на різних рівнях. Філософія, на відміну від політичної науки, не звертається до практики безпосередньо. Політичні явища й процеси з урахуванням їх місця і ролі як соціального цілого вивчає політологія. У пізнанні політичного життя істотна роль належить політичній історії (вивчення і фіксація політичного життя, особливостей його функціонування та розвитку в окремих країнах, з'ясування причинних зв'язків політичних явищ та ін.). Відомі французькі політологи Ж.-П. Кот і Ж. Муньє називають політичну теорію «кровною дочкою історії та права». Для розуміння сутності й функціонального призначення політичних явищ, інститутів важливо знати історію світових політичних вчень, яка досліджує виникнення і розвиток

теоретичних знань про політику, владу, державу, право, демократію, генезис політичних категорій, їхній вплив на політичне життя. Особливого значення у вивченні політичного життя суспільства набуває політична економія. Дехто з учених вважає, що нова політична економія повинна стати основою сучасного напрямку в дослідженні політики. Це загалом спірне судження не позбавлене раціональної основи, оскільки без політичної економії не можна зрозуміти природи соціальних суб'єктів, громадянського суспільства. До того ж розвиток різних форм власності, який веде до подальшої диференціації соціальних і політичних інтересів у суспільстві, істотно впливає на характер політичної діяльності, формування наукових уявлень про неї. Соціологія політики як суспільна наука вивчає соціальні інститути, організації як засоби діяльності соціальних суб'єктів, а отже, закономірно, що політологія використовує результати й методи соціологічного пізнання, характеристики різних соціальних груп. Щодо питання про співвідношення політології та соціології політики існують різні підходи. Деякі вчені розглядають соціологію політики як галузь науки на межі соціології та політології (С. Липсет, Р. Беспотис), вважаючи, що вона, на відміну від політології, досліджує вплив суспільства на державу, суспільного ладу на політику. Інші (В. Іванов, В. Пазенок) вказують, що соціологія політики дає уявлення про те, як певні соціальні зрушення позначаються на функціонуванні політичної системи. Інші вчені, зокрема Ж. Тощенко, ототожнюють політологію і соціологію політики як найбільш загальні науки про політику. Політична філософія разом з іншими філософськими дисциплінами досліджує сутнісні засади політики в різноманітних виявах, її причини і наслідки, прагне їх виявити, усвідомити, пояснити. Філософія озброює політологію світоглядом, загальними методами пізнання й теорією мислення, розумінням змісту і соціальної зумовленості політичних явищ, досліджує загальні закони історичного розвитку та форми їх реалізації у діяльності людей, вивчає суспільство як цілісну систему. Створюючи загальну картину світу, філософія дає поштовх до предметних висновків у сфері науки про політику, які конкретизуються в політичній філософії. У пізнанні політичного життя істотна роль належить політичній історії (вивчення і фіксація політичного життя, особливостей його функціонування та розвитку в окремих країнах, з'ясування причинних зв'язків політичних явищ та ін.). Відомі французькі політологи Ж.-П. Кот і Ж. Муньє називають політичну теорію «кровною дочкою історії та права». Для розуміння сутності й функціонального призначення політичних явищ, інститутів важливо знати історію світових політичних вчень, яка досліджує виникнення і розвиток теоретичних знань про політику, владу, державу, право, демократію, генезис політичних категорій, їхній вплив на політичне життя. Історія сприяє використанню генетичних і функціонально-генетичних пояснень під час дослідження політичних подій та явищ, а це важливо для політології.

У вивченні політичного життя суспільства важлива роль належить юридичній

науці як системі знань про державу і право, про об'єктивні закономірності їх виникнення і розвитку. Юридична наука розробила понятійний апарат, який активно використовує політологія (державна, демократія, державна влада, право, законність, політичний режим тощо), оскільки рівень розвитку правових норм регуляції суспільного життя є водночас і показником якісного стану розвитку суспільства. За правовими актами минулих епох можна досліджувати характер суспільно-політичних відносин, соціальних настанов і т. ін. Політична психологія досліджує соціально-психологічні компоненти політичного життя суспільства, що формуються на рівні політичної свідомості націй, станів, соціальних груп, урядів, окремих особистостей. Особливого значення набувають ці дослідження під час вивчення громадської думки, політичної соціалізації, конфліктів, електоральної поведінки і т. ін. Політична географія вивчає територіальні аспекти політичного життя суспільства, що розглядається як сукупність багатьох явищ, процесів, суспільних інститутів. Політична антропологія (етнодержавознавство), яка своїм предметом мала інститути управління та їх практичні функції в етнічних співтовариствах, зокрема у примітивних суспільствах і таких, що розвиваються. Завдяки таким дослідженням стає можливим порівнювати різні політичні системи, виокремлюючи етнічні чинники, які визначають політичну поведінку людей. Формальні науки не вносять до політології предметного змісту, проте, такі науки, як теорія систем, кібернетика, статистика, логіка, методологія дають політології форму, кількісне вимірювання і т. ін. Вони сприяють цілісному і динамічному розумінню явищ, аналізу умов, а також процесів втілення ідей і концепцій у практику (праксеологія). Практично всі суспільні науки подають матеріал для аналізу політичних подій і явищ, усебічно висвітлюють різноманітні аспекти політичного життя суспільства, даючи політології свій інструментарій і результати досліджень. Останнім часом наука про політику перетинається також з науками природничими (біологією, екологією та ін.), що розширює сферу застосування як зазначених наук, так і політології. Незважаючи на те, що науки про суспільство висвітлюють різні аспекти політичного життя, демократичний суспільний розвиток виявив потребу в науці, яка б критично осмислювала існуючі політичні системи, режими, механізми реалізації політичної влади, участь соціальних спільнот у політичному процесі, політичні ситуації тощо. За тоталітарного режиму, коли роль суспільних наук зводилася здебільшого до коментування і виправдання існуючих порядків, не було необхідності в розвитку політології. Істотним чинником активізації став вихід мільйонів людей на арену політичного життя, зростання взаємозалежності й суперечливості сучасного суспільства, становлення молодих незалежних держав. За цих умов посилюється взаємодія політичних процесів і політичних систем різних країн, що дає змогу бачити не тільки їх відмінність, а й схожість. Політична наука розвивається в тісному зв'язку з іншими соціальними науками і залишиться творчою галуззю знання лише у тому випадку, якщо збереже таку відкритість у майбутньому. І хоча в кожній країні політологія, поряд із іншими суспільними науками, "прив'язана" до національної специфіки, проте буде штучним протиставлення світовому

вченню про політику виділення окремої науки – української політології, адже це свідоме відокремлення від світового політичного процесу. У вивченні політичного життя суспільства важлива роль належить юридичній науці як системі знань про державу і право, про об'єктивні закономірності їх виникнення і розвитку. Юридична наука розробила понятійний апарат, який активно використовує політологія (державна, демократія, державна влада, право, законність, політичний режим тощо). Незважаючи на те, що науки про суспільство висвітлюють різні аспекти політичного життя, демократичний суспільний розвиток виявив потребу в науці, яка б критично осмислювала існуючі політичні системи, режими, механізми реалізації політичної влади, участь соціальних спільнот у політичному процесі, політичні ситуації тощо. За тоталітарного режиму, коли роль суспільних наук зводилася здебільшого до коментування і виправдання існуючих порядків, не було необхідності в розвитку політології. Істотним чинником активізації став вихід мільйонів людей на арену політичного життя, зростання взаємозалежності й суперечливості сучасного суспільства, становлення молодих незалежних держав. За цих умов посилюється взаємодія політичних процесів і політичних систем різних країн, що дає змогу бачити не тільки їх відмінність, а й схожість. Спільні зусилля спеціалістів у різних галузях суспільствознавства, політичних наук, публіцистики, професійної журналістики і політиків-практиків покликані сформувати сучасне політичне знання. Як і всі інші галузі сучасного суспільствознавства, політологія має на меті виробити знання, які дадуть змогу орієнтуватися в навколишньому світі й завдяки цьому активно освоювати, перетворювати його, передбачати й свідомо формувати політичну сутність суспільства, упорядковувати стосунки між людьми на засадах загальнолюдських ціннісних орієнтацій.

4. Вперше термін «політична культура» вжив в XVIII столітті німецький просвітитель І. Гердер. Політична культура є сукупністю цінностей, установок, переконань, орієнтацій і виражаючи їх символів, які є загальноприйнятими і служать впорядкуванню політичного досвіду і регулюванню політичної поведінки всіх членів суспільства. Вона включає не тільки політичні ідеали, цінності і установки, але і діючі норми політичного життя.

Політична культура - це сукупність засобів, каналів, моделей поведінки, через які здійснюється входження людини в політику та його діяльність в ній.

Політична культура втілює комплекс специфічних для політики засобів регуляції детермінації діяльності. Політична культура служить каналом взаємодії особи і політичної влади. Її основне призначення полягає в здійсненні не відчуження, а приєднання людей до політичної системи і політичної діяльності.

Слід зазначити, що в науковій літературі поняття «політична культура» вживається в широкому і вузькому значенні слова.

В широкому значенні в політичну культуру включають духовну культуру тієї або іншої країни, яка пов'язана з суспільно-політичними інститутами і

політичними процесами, політичні традиції, діючі норми політичної практики, ідеї, концепції переконання про взаємостосунки між різними суспільно-політичними інститутами і т.д., політичні відносини в цілому.

Політична культура у вузькому значенні слова - це лише система політичного досвіду, знань, установок, поглядів, стереотипів, концепцій, зразків поведінки і функціонування політичних суб'єктів; зрілість і компетентність громадян в оцінці політичних явищ; форма політичної етики, поведінки, вчинків і дій людей.

Політична культура є сукупністю позицій, цінностей і кодексу поведінки, що стосується взаємних відносин між владою і громадянами.

Отже, до політичної культури можна віднести:

- знання політики, фактів, зацікавленість ними;
- оцінку політичних явищ, оцінні думки, що стосуються того, як повинна здійснюватися влада;
- емоційну сторону політичних позицій, наприклад, любов до батьківщини, ненависть до ворогів;
- визнання в даному суспільстві зразків політичної поведінки, які визначають, якомога і слід поступати.

Структурно політична культура є єдністю:

- політичних знань;
- політичної свідомості, політичних переконань і цінностей;
- політичних дій.

Політична культура - це складова частина духовної культури суспільства, вона нерозривний пов'язана з її іншими формами. Так, політична культура органічно пов'язана з правовою культурою, моральністю, ідеологією. Політичну ідеологію можна розглядати як ядро політичної культури, оскільки саме ідеологія визначає зміст і об'єм права, вибір етичних норм і принципів в політичній теорії і практиці.

В процесі розвитку політичної культури сформувалися і розвиваються її функції. Вони є тими напрямками, по яких політична культура входить в життя і побут людей. Саме за допомогою функцій вона стає реально відчутною, зрозумілою, а, отже, практично значущою і досяжною.

Політична культура виконує наступні основні **функції**:

- **пізнавальну** (засвоєння громадянами необхідних суспільно-політичних знань і формування у них компетентних політичних поглядів і переконань);
- **комунікативну** (передача політичних знань, цінностей, навичок, у тому числі поколінням суб'єктів політичного процесу);

- **нормативно-ціннісну** (задає індивідам, групам, суспільству в цілому певні норми, стандарти, цінності, установки політичного мислення і поведінки; фіксує ієрархію політичних цінностей);
- **виховну** (формує у громадян політичну свідомість і навички політичної діяльності, адекватні даній політичній системі);
- **мобілізаційну** (організовує громадян на рішення певних політичних і соціальних задач);
- **інтеграційну** (формує широку і стійку соціальну базу даного політичного устрою, об'єднує підтримуючі політичні сили);
- **комунікативну** (передає що склалася в суспільстві політичну культуру через ЗМІ новим поколінням);
- **регулятивну** (забезпечує ефективний вплив громадян на політичний процес).

Типологія політичної культури. Будь-яка політична культура відображає інтереси, суспільне положення і особливості історичного розвитку відповідної соціальної спільності, нації, регіону і інших суб'єктів політичного життя.

В сучасній політології для аналізу і порівняння політичних культур широко використовується їх типологія, запропонована американськими політологами Г.Алмондом і С.Вербой. Вони виділяють **три основні типи політичної культури**:

1. **Патріархальна політична культура**, її основною ознакою служить відсутність в суспільстві, де вона панує, інтересу до політичної системи.
2. **Підданська політична культура**, що характеризується сильною прихильністю до існуючим в країні політичних інститутів і режиму влади, що поєднується з низькою індивідуальною активністю населення.
3. **Активістська політична культура** з такими її сутнісними рисами, як зацікавленість в політичній системі і активна участь в ній.

В сучасному суспільстві панують і взаємодіють два основні типи політичної культури: підданська і активістська, або політична культура участі.

На підставі такого критерію, як ступінь узгодженості у взаємостосунках політичних субкультур, можна виділити два типи політичних культур - фрагментарну (різнорідну) і інтегровану (однорідну).

Фрагментарна політична культура характеризується відсутністю згоди громадян щодо політичного устрою країни, соціальною роз'єднаністю, високим ступенем конфліктності, застосуванням насильства, відсутністю ефективних процедур залагоджування конфліктів. Цей тип культури панує в більшості африканських і латиноамериканських країн, частково в Північній Ірландії і Канаді. В його основі лежить помітна соціокультурна, конфесійна, національно-етнічна і інша фрагментація суспільства.

Інтегрована політична культура відрізняється наявністю порівняно високого ступеню консенсусу (від лат. consensus – згода, однастайність) з основоположних питань політичного пристрою, низьким рівнем конфліктності і

політичного насильства, лояльністю по відношенню до існуючого режиму. Ці характеристики застосовні до політичної культури більшості західних країн.

Відносно сучасних цивілізованих суспільств при визначенні типу політичної культури критерієм доцільно вибрати тип політичного режиму. Політичний режим завжди породжує відповідну йому модель політичної культури, що характеризується певними ознаками. В чистому вигляді ці моделі функціонують рідко, частіше зустрічаються змішані форми. Можна виділити наступні більш менш крупні моделі політичної культури: демократичну, авторитарну і тоталітарну.

Найважливішими **особливостями демократичної моделі є:**

- ідея індивідуальної свободи, самоцінності кожного індивіда і невідчужуваності його основних прав;
- відношення громадян до приватної власності як до необхідної умови суверенітету і самореалізації особи;
- суспільне визнання плюралізму у всіх сферах життя, толерантність до інакомислення, прагнення основних груп населення до консенсусу відносно головних цінностей і ідеалів;
- утвердження в свідомості населення принципів показності і виборності, необхідності розділення влади на законодавчу, виконавчу і судову;
- ідея громадянського суспільства як системи зацікавлених груп, домінуючих над державою і його інститутами, передаючих державі стільки повноважень, скільки вважають потрібним;
- домінування у переважній більшості населення установки на досягнення політичної мети тільки демократичними засобами, в ході виборчого процесу, і неприйняття стихійних і насильних дій.

Тоталітарно-авторитарна модель політичної культури ґрунтується на пріоритеті колективного над індивідуальним, повному підкоренні державі.

Важливою особливістю тоталітарної політичної культури є всякого роду культу - вождя, боротьби, щасливого майбутнього.

Культ політичних керівників закономірно витікає з характерної для тоталітарних систем сакралізації влади (надання влади «священного змісту»). По своїй суті він такий же атрибут язичницького ідолопоклоніння, як пам'ятники і мавзолеї.

Культ боротьби орієнтує на конфронтацію, застосування силового тиску, виховання таких якостей як нетерпимість до щонайменшого інакомислення і непримиренність. Прагнення до компромісу і консенсусу взаємодіючих сторін розглядається як ознака слабкості.

Невід'ємними елементами політичної культури тоталітаризму є **культ майбутнього** і покладання надії на соціальне чудо. Ці два елементи знаходяться практично в стані єдиного цілого, оскільки прорватися в майбутнє можна, «казку зробивши бувальщиною» (рос. «сказку сделать былью»).

В тоталітарній політичній культурі закріплюється принцип беззаперечного підкорення людини так званим «вищим інтересам». Людина розглядається як

гвинт величезного механізму і в чисто інструментальному ракурсі - як робоча сила, трудовий ресурс, «людський чинник».

Істотна особливість тоталітарної моделі політичної культури - заперечення (а в екстремальних варіантах - знищення) багатьох традицій духовної культури. Вона утілювалася по-різному - в перейменуванні міст і вулиць, в обмеженні доступу до певних видів літератури, у відмові від культурної спадщини в мистецтві, від народних звичаїв, ніби перешкоджаючих складанню нових культурних традицій.

Якщо за основу класифікації узяти соціальну структуру суспільства, то можна знайти, що кожний соціальний прошарок, клас, кожна соціальна спільність людей має специфічну модель політичної культури. Виходячи з соціального критерію, можна виділити політичну культуру робочого класу, інтелігенції, бізнесменів і ін., політичну культуру молоді, середнього покоління і літніх людей.

Формування політичної культури. *Політична культура* - продукт природно-історичного розвитку. При цьому велику роль у формуванні політичної культури кожної країни грають такі чинники, як її геополітичне положення; соціальна і політична структура суспільства; характер суспільних відносин; політичні традиції; особливості національної культури і національної психології.

Основні шляхи формування політичної культури:

- цілеспрямована духовно-ідеологічна, освітньо-просвітницька діяльність держави, політичних партій, церкви, засобів масової інформації, суспільно-політичних організацій і рухів;
- стихійна дія на рівні буденної свідомості в крузі друзів, в сім'ї, трудовому колективі і т.д.;
- залучення громадян в практику суспільно-політичного життя суспільства.

Названі вище сили не тільки формують політичну культуру, але і беруть участь в процесі упровадження її в свідомість громадян, тобто в процесі **політичної соціалізації**.

Соціалізація - процес засвоєння індивідом соціальних норм і культурних цінностей, властивих суспільству, в якому він живе. Політична соціалізація є частиною загальної соціалізації, процес введення в політичне життя. Її специфіка полягає в тому, що в процесі політичної соціалізації індивідом засвоюються норми і цінності переважно політичної культури, зразки політичної поведінки, знання і уявлення про політичну сферу суспільства.

Процес **політичної соціалізації** починається в ранньому дитинстві і продовжується протягом всього життя індивіда. В ході соціалізації людина засвоює найзначущі елементи політичної культури, що дозволяють йому стати повноправним суб'єктом політичного процесу.

Можна виділити три показники, які визначають відповідні рівні сформованості політичної культури особи.

Показником **першого рівня** політичної культури особи є політичне пізнання, що включає наступні елементи:

- рівень уваги до політичних подій;
- володіння інформацією і наявність власної думки;
- рівень компетентності у сфері політики.

Наступний, **другий**, більш високий рівень - це відношення до політики і політичної системи. Тут важливі наступні моменти:

- оцінка діяльності властей;
- частота обговорення політичних проблем з друзями, родичами, знайомими і др.;
- рівень національної гордості за політичну систему країни, за її успіхи в різних областях, за положення країни на міжнародній арені.

Показник **третього**, найвищого рівня - це ступінь участі в політичному житті суспільства. Даний рівень політичної культури припускає:

- рівень політичної активності особи;
- форми участі в політичному житті;
- участь в державній політиці або в органах місцевого самоврядування;
- ступінь віри людей в те, що вони здатні робити вплив на політичні рішення і вибір методів такого впливу.

Високий рівень політичної культури, як правило, може бути лише у тих, хто безпосередньо бере участь в політиці, і ніж більш це бере активну участь, тим рівень політичної культури вище.